

УДК: 378: 37

І.С. ДЕРЕЗА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАВЧАННЯ І САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ

***Резюме.** В статті розкрито сутність понять «навчальна діяльність» та «самоосвітня діяльність». Показано як при поєднанні навчальної і самоосвітньої діяльності, їх взаємозв'язку відбувається якісна підготовка майбутніх вчителів до професійної діяльності.*

***Ключові слова:** навчальна діяльність, самоосвітня діяльність, самостійна робота, професійний саморозвиток.*

Постановка проблеми. Серед гострих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховного процесу в сучасній вищій школі постає питання активізації самоосвіти студентів, оскільки головною метою освіти сьогодні визнано всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства.

Навчити студентів самостійно оволодівати знаннями – одне з важливих завдань сучасної вищої школи. Навчити студентів, майбутніх вчителів, самостійно набувати професійно значущих знань – актуальна проблема, яка постає перед сучасною вищою школою.

Організація самоосвітньої діяльності майбутніх учителів є показником високого рівня системи освіти. Без належної уваги до самоосвіти, як одного з основних елементів процесу навчання у вищій школі, неможливо підготувати висококваліфіковані педагогічні кадри. Як зазначають сучасні вчені, основний резерв підвищення ефективності процесу навчання та якості підготовки майбутніх учителів слід шукати в раціональній організації навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самоосвітньої діяльності знайшла достатньо широке висвітлення у педагогічній теорії та практиці. Ідея взаємозв'язку між освітою й самоосвітою втілена в роботах А. Арета, А. Бодальова, О. Ковальова, А. Кочетова, В. Селіванова та ін. Педагогічні основи самоосвіти обґрунтували у своїх працях С. Архангельський, В. Андреев, А. Громцева, Г. Гусев, М. Піскунов, Б. Райський.

Особливостям організації самоосвіти студентів присвячено роботи А. Айзенберга, В. Буряка, Г. Серікова та ін. Зокрема, питання професійної педагогічної самоосвіти порушувалися у працях І. Барсукова, М. Бондаренка, Т. Борисової, Г. Коджаспірової, О. Малихіна, О. Найна, І. Наумченка, О. Прокопової, Ю. Рогозіної, Н. Сидорчук, В. Скар, Р. Скульського, Н. Терещенко, В. Шпак та ін.

Мета статті – показати, що професійний саморозвиток студентів, майбутніх вчителів, не можливий без тісного взаємозв'язку процесу навчання з їх самоосвітньою діяльністю та розкрити суть цього зв'язку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчальна діяльність виступає як один з видів людської діяльності, породжувана потребою індивіда в перетворенні власної суб'єктності і спрямована на самозміну його в процесі навчання. За твердженням В. Серікова, предметом навчальної діяльності є робота студента над своїм розвитком. Момент вчення присутній в будь-якому виді людської діяльності [2]. Тому навчальну діяльність він трактує як своєрідний засіб засвоєння всіх видів діяльності, оскільки всі вони передбачають процес оволодіння людиною її теоретичними основами, формами, способами та засобами.

Г. Атанов переконаний, що навчальна діяльність є специфічним видом діяльності і характеризується низкою особливостей [1]. У навчальній діяльності той кого навчають – це

не тільки суб'єкт діяльності, а й, безумовно, її об'єкт. Такий стан речей він пояснює тим, що цілі навчальної діяльності полягають у зміні самого учня, а не перетворення об'єктів, з якими він взаємодіє. Зміни в суб'єкті виражаються в засвоєнні ним певного обсягу знань, оволодінні способами дій, відповідних цим знанням. Але навчальна діяльність перебуває в рамках навчання. Для навчання вона є об'єктом управління. Навчання визначає структуру, закономірності, функціонування і формування навчальної діяльності. Механізмом навчання виступає управління нею, а не передача навчальної інформації, тому, кого навчають.

Самоуправління навчальною діяльністю – це процес вдосконалення, зміни стану та якості самопізнання, самоорганізації, самовизначення, самооцінки, самоконтролю і саморозвитку особистості, спрямований на забезпечення високого рівня готовності до самоосвітньої діяльності.

Навчальна діяльність створює основу для самоосвітньої діяльності. Її головне завдання полягає в тому, щоб навчити студентів вчитися. Вона покликана: озброїти їх набором навчальних дій, допомогти засвоїти теоретичні знання; навчити їх орієнтуватися в різних джерелах інформації для вирішення практичних завдань; допомогти в оволодінні вміннями раціональної розумової діяльності; навчити студента мислити на основі наукових понять і освоєних теоретичних положень; формувати установку на творчу діяльність і нестандартне рішення навчальних завдань; оптимально використовувати інтелектуально-творчий потенціал студентів в нестандартних ситуаціях.

Всі отримані знання і способи роботи в процесі навчальної діяльності служать основою для самоосвітньої діяльності. Але продуктивність її багато в чому залежить від того, наскільки навчальна діяльність студента набуває особистісного значення, а знання – статусу професійних цінностей. Це можливо в тому випадку, якщо в навчальному процесі проглядаються контури майбутньої професії, створюються умови для переходу пізнавальної активності до професійної активності і навпаки. Важливо впливати на майбутнього фахівця засобами і образом обраної професії, що створює емоційно-позитивне ставлення до неї, посилює професійну спрямованість і готовність до самоосвітньої діяльності.

Навчальна діяльність виступає орієнтовною основою самоосвітньої діяльності майбутніх вчителів. Процес «само», з точки зору Л. Зязюн, обумовлюється комбінацією двох понять: автономія і накопичення досвіду (насамперед, логічних і практичних дій). Тобто з одного боку особистість ідентифікує себе як суб'єкт своєї діяльності, з іншого – у процесі власного удосконалення набуває суб'єктивного професійного досвіду. Без усвідомлення себе суб'єктом власної діяльності і здобування професійного досвіду процес саморозвитку не можливий. Базова реальність самоосвітньої діяльності й професійного саморозвитку: освіта через діяльність (опанування логіки мислення, пошукових, творчих, навчальних, організаційних, аналітичних засобів); вироблення професійних якостей і родових людських (соціальності, діяльнісних набутоків досвіду, розумності, моральних норм, естетичної виразності) [3].

Самоосвітня діяльність виходить за рамки навчання. Механізмом її здійснення виступає сам студент, його потреби та інтереси. При організації навчальної діяльності необхідно акцентувати увагу на значущості самоосвітньої діяльності в особистісному і професійному становленні студентів і необхідності формування готовності їх до здійснення цієї діяльності.

Навчальний процес організовується на основі моделі навчальної предметної області. Він складається з різних видів і форм навчальної роботи, включаючи самостійну роботу і самостійну діяльність студентів. В основі навчальної роботи лежать теоретичні та практичні заняття, які органічно взаємопов'язані. Основними елементами навчального процесу з оволодіння вузівськими дисциплінами є лекції та практичні заняття. У кінці семестру студенти здають заліки та екзамени.

Організація навчальних занять з навчальних предметів на основі моделі предметного

знання з використанням поетапного формування розумових дій дозволяє не тільки реалізувати цілі навчальної діяльності, а й стимулювати потребу студентів в самоосвітній діяльності. Навчальна діяльність може служити основою формування готовності студентів до самоосвітньої діяльності. Виконуючи навчальні завдання різного ступеня складності, студент змушений звертатися до різних джерел інформації, використовувати різні способи її обробки та структурування у вигляді мисленневих задач, що розвиває у нього потребу в самоосвітній діяльності.

Самоосвітня діяльність є важливим чинником професійного становлення особистості, наповнює і збагачує освіту, яку отримують майбутні вчителі у вищій школі. Визначення сутності поняття «самоосвітня діяльність» передбачає встановлення її специфічних особливостей і відмінності від самоосвіти.

Ряд учених не бачать різниці між поняттями «самонавчання», «самоосвітня діяльність», «самостійна робота». А. Дарінській, Є. Єрьоміна, Р. Скульський, М. Трофімова, О. Щербакова та ін. вважають ці поняття синонімами, взаємодоповнюючими один одного.

Розкриваючи сутність самоосвіти як додаткової пізнавальної діяльності, яка ведеться з ініціативи особистості, Б. Райський та М. Скаткін трактують самоосвітню діяльність як самостійну роботу, що протікає в індивідуальних і колективних формах (гуртках, лекторіях, народних університетах та ін.). У даному випадку має місце ототожнення самоосвіти та самостійної роботи, що, на наш погляд, не зовсім виправдано і не дозволяє більш глибоко показати специфіку самоосвітньої діяльності та її роль у професійному становленні особистості.

З такою точкою зору не погоджується А. Громцева. Вона вважає, що самоосвітня діяльність не піддається зовнішньому вимірюванню, зовнішньому контролю і, в принципі, не вимагає його. Ця діяльність здійснюється за внутрішніми мотивами особистості. Самостійна ж робота характеризується повною підконтрольністю [2].

Г. Серіков теж виступає проти ототожнення самоосвіти та самостійної роботи. Він вважає, що вони доповнюють одна одну, виступаючи в той же час цілісною системою. «Самостійна робота і самоосвіта вихованців, що розглядаються як цілісна система, володіють загальними властивостями; спостерігається збіг їх окремих сторін, функцій, а також можливі взаємопереходи одне в одного; слід чітко орієнтуватися на відміні ознаки кожної з відповідних педагогічних реальностей» [5, 30]. Самостійну роботу він трактує як всяку діяльність особистості щодо досягнення поставлених перед нею цілей, здійснювану без безпосередньої участі керівників [5, 28].

В університетській освіті існує тенденція до автономізації самостійної діяльності студентів. Самостійну роботу часто розглядають не як частину системи підготовки фахівця, а як одну з форм навчання студентів. У процесі організації самостійної роботи не приділяється увага таким питанням, як розвиток у студентів інтересу до самоосвітньої діяльності, потреби і установки на самоосвіту. Самостійна робота зводиться лише до виконання самостійних завдань. Самостійна робота виступає важливою складовою самоосвіти студентів. Однак викладачі вищої школи нерідко підміняють самоосвіту епізодичною самостійною діяльністю майбутніх фахівців з навчальних дисциплін.

Багато вчених (А. Беляєва, В. Буряк, В. Казаков, І. Казимирський, А. Малихін та ін.) досліджували самостійну роботу як важливий чинник розвитку особистості. За їх твердженням зміст, методи, форми самостійної роботи, уміння вчитися, вироблені під час неї, є важливими засобами підготовки майбутніх педагогів до самоосвітньої діяльності. Вони вважають, що самоосвіта, її становлення і розвиток відбуваються на основі самостійної роботи суб'єктів (виконавський рівень самоосвіти) за умови ціннісно-сислового самовизначення і наявності установки на самоосвітню діяльність, освоєнні загальних норм діяльності та рефлексивних процедур: рефлексії дії, рефлексії ситуації, рефлексії власної позиції.

В університетській практиці виявляється оцінка самоосвітньої діяльності з позиції підвищення інтелектуального потенціалу студентів, розвитку їх інтелектуальної сфери. Однак самоосвітня діяльність виступає фактором формування особистості, при дії якого формується не тільки інтелектуальний потенціал, а й вольова, емоційна і мотиваційна сфери її. Самоосвітня діяльність має велике значення для сучасного фахівця, який повинен мати не тільки знання, вміння і навички в обраній професійній сфері, а й мати досвід творчої роботи, досвід емоційно-ціннісного ставлення у професійній дійсності, знання та досвід управління собою.

Самоосвітню пізнавальну діяльність розглядають як активну діяльність особистості, спрямовану на виконання поставленої мети, пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування і розвиток умінь і навичок, а також їх узагальнення та систематизацію. На думку Г. Зборовського, самоосвітня діяльність передбачає удосконалення особистості майбутнього педагога, як в професійному, так і в загальнокультурному розвитку. Метою її він вважає «компенсацію недоліків базової освіти педагогів, адаптацію до нових знань, до професійної культури, розвиток творчого потенціалу» [6, 25].

Самоосвітня діяльність розглядається нами як цілісна багатовимірна, багаторівнева, відкрита, особистісно-орієнтована система творчої самореалізації, саморозвитку та самоствердження майбутніх вчителів, яка ґрунтується на логічних, креативних, евристичних, рефлексивних і емпатійних компонентах.

Самоосвітня діяльність, на відміну від навчальної, характеризується більш високим рівнем пізнавальної активності і самостійності. Їй притаманні переважно все ті ж характеристики, що й навчальній, але вона носить направлений характер на конкретну особистість студента, його професійний розвиток, бо її зміст визначається освітньою стратегією самого індивіда, його мотивацією, установками, інтересами і потребами, які виступають механізмом його професійного становлення.

Результатом взаємодії навчальної та самоосвітньої діяльності є готовність студентів до самоосвітньої діяльності, яка являє собою складне особистісне утворення, що характеризує їх здатність до вирішення професійних проблем методами самоосвітньої діяльності, об'єднує в собі ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, рефлексивно-оцінний компоненти.

Таким чином, самоосвітня діяльність – це процес самовдосконалення, самозміни стану і ступеня якості самопізнання, самоорганізації, самовизначення, самооцінки, самоконтролю і саморозвитку особистості, що передбачає високий рівень готовності до самоосвітньої діяльності у сфері професійного становлення майбутнього педагога.

Самоосвітня діяльність розглядається як процес самоспоглядання, самопроекування, самобудування власного образу особистості майбутнього вчителя. Вона являє собою – цілеспрямовану і доцільну самозміну особистості, концептуально та нормативно визначене нею самою, що реалізовується за особистою ініціативою і з доброї волі, за допомогою самостійних дій на основі рефлексивних механізмів.

Висновки. Якісна підготовка до професійної діяльності зумовлена поєднанням навчальної та самоосвітньої діяльності, їх взаємозв'язком і спрямованістю на професійний та особистий розвиток майбутніх педагогів, їх компетентності, професійного іміджу і творчого стилю діяльності. Навчальна діяльність створює фундамент, основу для самоосвітньої діяльності, забезпечує необхідні умови для формування готовності майбутнього педагога до самоосвітньої діяльності. Самоосвітня діяльність розширює професійний кругозір, компетентність, інтелектуальний потенціал особистості, приводить у відповідність вимоги професії з особистісними потребами, інтересами і установками, розвиває ініціативу, самостійність, творчий стиль діяльності та активну професійну позицію майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атанов Г.А. Деятельностный подход в обучении / Г.А. Атанов. – Донецк: ЕАИ-пресс, 2001. – 160 с.
2. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию: учебное пособие / А.К. Громцева. – М.: Просвещение, 1983.
3. Зязюн Л.І. Саморозвиток особистості в освітній системі Франції: монографія / Л.І. Зязюн. – Київ, Миколаїв: вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 388с.
4. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В.Сериков. – М.: Логос, 1999. – 272с.
5. Сериков Г.Н. О соотношении между самостоятельной работой и самообразованием / Г.Н.Сериков // Новые исследования в педагогических науках. – М.: Педагогика, 1989. – Вып. 1. – С. 28-30.
6. Зборовский Г. Самообразование – парадигма XXI века / Г. Зборовский, Е.Шукшина // Высшее образование в России. – 2003. – № 6. – С.25-32.

И.С. ДЕРЕЗА. ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧЕБЫ И САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОРАЗВИТИИ СТУДЕНТОВ

Резюме. В статье раскрыта сущность понятий «учебная деятельность» и «самообразовательная деятельности». Показано как при сочетании учебной и самообразовательной деятельности, их взаимосвязи происходит качественная подготовка будущих учителей к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: учебная деятельность, самообразовательная деятельность, самостоятельная работа, профессиональное саморазвитие.

I.S. DEREZA. THE INTERRELATION OF TRAINING AND SELF EDUCATION IN STUDENTS' PROFESSIONAL SELFDEVELOPMENT

The summary. The article reveals the essence of the concepts of "learning activities" and "self-educational activities." Shows how the combination of learning and self-education activities, their relationship is a qualitative training of future teachers for professional work.

Key words: educational activity, self-educational activities, independent work, professional self-development.

Одержано редакцією 12.12.2013 р.